

ЧЕРНОМЕН ИЛИ НАЧАЛОТО НА КРАЯ **Гибелните последици от вечния балкански** **синдром – разединението**

Антон Атанасов

Османците стъпили на Балканския полуостров за първи път през 40-те години на XIV век като съюзници на претендента за византийския престол, а впоследствие и император Йоан Кантакузин. В началото не се различавали от номадите, които тормозели Балканите в предишните векове – грабели, палели, опустошавали няколко града и после се оттегляли. В първата половина на 50-те години трайно стъпили на балканска земя. В южната част на Галиполския полуостров създали първия си балкански удж. Започнали малко по малко да разширяват земите си, но за коренна промяна в действията им имало още време. Тя се случила именно след 1371 г., когато се състояло Черноменското сражение. Те щели да поемат пътя към по-големи военни успехи и установяване на сюзеренно-васални отношения с балканските християнски държави. Въпросът е дали само една битка, с колкото и големи последици да е тя, може да разтърси из основи средновековните Балкани. Отговорът е не. От една страна, проблеми на полуострова така или иначе имало – много от тях избуяли точно тогава. Но от друга, през същата година се случили още две важни събития.

На 17 февруари склопил очи управлявалият четиридесет години български цар Иван Александър. Макар Търново да станало свидетел на нещо неவிждано в последните два века – смъртта на един владетел и безпроблемното възкачване на друг, България не я очаквало нищо добро. От времето на Иван Асен Втори нямало и помен – българите били почти напълно изтласкани от Тракия. Но дори и това нямало да им попречи, ако били единни. За съжаление били разделени на три държави – Търновско царство на Иван Шишман, Видинско на Иван Срацимир и Добруджанско княжество на Добротица, а впоследствие на сина му Иванко. Тази така знакова година не подминала и Сърбия. През декември умрял и последният сръбски цар Урош V. Тъй като нямал наследници, с него се сложил краят на светородната династия на Неманичите. Сръбските земи били разделени на множество владения, които ни-

кога повече в Средновековието нямало да бъдат обединени.

До битката при Черномен бил изминат дълъг път. Неговото начало условно може да се постави в 1355-а – годината, в която умрял първият сръбски цар Стефан Душан и на престола се възкачил синът му Урош V. В следващите десетилетия от Душанова Сърбия нямало да има и спомен. В първите няколко години новият сръбски владетел успял да запази контрола си над по-голямата част от бащините земи. Първи му били отнети от византийците Епир и Тесалия. Но не това бил най-големият му проблем. Братът на баща му – Симеон Урош Палеолог, който да този момент властвал над Епир, бил принуден да се оттегли на север – в Костур. Провъзгласил се за цар и поискал короната на племенника си. По-между им избухнала борба за власт, която приключила с победа за Урош V. Но съвсем скоро започнали да се формират поредица от малки княжества, някои формално признавали сръбския цар, други директно ставали самостоятелни. Един от първите бил деспотът с български произход Йоан Комнин Асен. Последвал го властелът Радослав Хлапен. Не останала безразлична и вдовицата на Душан и майка на Урош V – царица Елена, която освен това била и сестра на българския цар Иван Александър. На границата на 50-те и 60-те години по мирен път тя се оттеглила в Сяр, където властвала над цялата област. Външната ѝ политика била отделна от тази на сина ѝ – поддържала контакти с България и Византия. Дори през 1364 г. при нея дошъл византийският патриарх Калист. Целта на пътуването му било вдигането на църковната схизма, наложена от Константинопол над сръбската църква през 1352 г., и създаването на антиосмански съюз. За съжаление патриархът умрял от чума и мисията му пропаднала.

Говорейки за царица Елена, няма как да не споменем крал Вълкашин и деспот Йоан Углеша, които изиграват главната действаща роля в Черноменската битка. Мавро Орбини (дубровнишки историк от XVI век) в своя труд „Царството на славяните” пише, че техен баща бил Мърнява. Той може да бъде причислен към групата на „малките” власти. Бащиното им име е причината те често да бъдат наричани братя Мърнявчевичи. Произходът им е спорен. Някои смятат, че са родом от Зета, други от Херцеговина. Съществува и хипотезата, че са с българска кръв. Преди да се издигнат до управители на области в югоизточните земи на сърбите, за което

основна вина имала царица Елена, която ги покровителствала, те били наемници на сръбска служба.

Към 1358 г. Углеша вече бил „велик воевода“. Сведения за това черпим от негова грамота за атонския манастир Кутлумуш. Документът е подписан само от негово име, сръбският цар Урош V не е споменат. Всички източници водят до извода, че Йоан Углеша е бил доста активен и определено е имал големи амбиции. През 1363-1364 г. се среща с император Йоан V. Двамата постигат консенсус и сключват споразумение, по силата на което сръбско-византийските стълкновения по границата са прекратени. Подготвено е и пратеничеството на константинополския патриарх Калист в Сяр, за което стана дума по-рано.

Няколко години след брат си (през 1361 г.) на историческата сцена се появява и Вълкашин. Дубровнишките архиви още тогава го описват като доста влиятелен. Заключениеята им са в правилната посока. На следващата година той е коронясан за крал. В средновековната сръбска държава това му давало право да наследи Душановия син Урош V, който нямал наследници. След като целта му била изпълнена, той поискал Углеша да е деспот. Така и станало. Макар да получили най-високите титли за времето си, те не спрели дотук. Започнали да налагат властта си в цяла Македония. Някои от местните велможи били изгонени, други признали властта им, а с трети се сродили. Самостоятелността на царица Елена не продължила повече от 5-6 г. В средата на шейсетте години на XIV век братята Мърнявчевичи я отстранили от Сяр. Начело на княжеството застанал Йоан Углеша. По ирония на съдбата покровителката им ги надживяла и завършила земния си път десет години по-късно в Зета.

Като серски владетел под властта на деспота били не само прилежащите територии, но и Света гора и останалите два ръкава на полуостров Халкидики. Граница между него и Вълкашин, който се разпореждал над Вардарска Македония, нямало. В началото за кратък период от време двамата са управлявали съвместно. След 1366-1367 г. станали независими един от друг, като всеки водел самостоятелна външна политика. Пример е религиозната им ориентация. Докато Вълкашин поставил земите си в диоцеза на Охридската архиепископия, Углеша предпочел да бъде част от Константинополската патриаршия. Въпреки това кръвната връзка надделяла. Продължили да се разбират, като помежду им не са зас-

видетелствани конфликти.

Сред велможите на юг е нямало такъв, който да може да охладди амбициите на Вълкашин и Углеша. На север обаче било по-различно. Там огромна власт имали княз Лазар Хребелянович (женен за княгиня Милица, част от династията на Неманичите) и жупан Никола Алтоманович. За да спрат настъплението на братята в северна посока, през 1369 г. те сключили съюз срещу тях. Това начинание приключило още същата година. При Косово поле крал Вълкашин извоювал пълна победа. Османците „спасили” Никола Алтоманович, към когото се бил насочил братът на Углеша. Серският деспот го уведомил за нашествието на турците в Тракия и Вълкашин трябвало да се отзове.

Битката при Черномен се разиграла през есента на 1371 г. Макар християнските войски да са били предвождани от двамата братя Мърнявчевичи, основна роля в самата подготовка заел деспот Углеша. Все пак именно той имал граница с османските владения на Балканския полуостров. В своята книга „Югозападните български земи през XIV век” професор Христо Матанов пише, че той е „бил един от малкото балкански владетели, който разбирал истинската опасност от османската експанзия и не бил привърженик на политиката на съглашателство, а на решителни действия за прогонване на завоевателите от Европа.”

Деспотът е виждал заплахата, надвиснала над християните, но и осъзнавал, че сам или с брат си не може да прогони османците. Трябвали му съюзници. Обърнал поглед към Византия. Вероятно е преговорял и с българския цар Иван Александър. Сведения обаче няма и за това единствено можем да предполагаме. Преговорите с Константинопол се проточили. Антиосмански съюз така и не бил сключен. Източник за намеренията на византийците е Димитър Кидон – съвременник на събитията, книжовник и обществен деец. Първоначално те считали, че само Западът може да им помогне. Впоследствие осъзнали, че могат да си сътрудничат със сърбите. Най-важният човек обаче не смятал така. Император Андроник IV предпочел да направи отстъпки спрямо османците. Надеждите на Углеша рухнали. Той нямал време за други преговори. Обратното броене до битката при Черномен било започнало.

Братята Мърнявчевичи тръгнали към Адрианопол със силна армия от 18 000 души, в която влизали сърби, гърци и българи (от

земите, които управляват). В нея са участвали най-вероятно и войници на някои техни васали. По-късни сведения говорят за отряди на фамилията Балшичи и на влашкия воевода Владислав Влайку. Сигурни източници обаче няма. Опитът им за спиране на османската експанзия е засвидетелстван в трудовете на монах Исая Серски, късноризантският историк Лаоник Халкокондил, ранния османски хронист Мехмед Нешри. Ценен източник е и „Безименната българска летопис“.

Самата битка се разиграла в нощта на 25 срещу 26 септември 1371 г. на брега на река Марица при Черномен (дн. Орменион, Гърция). Изворите не дават възможност за проследяване на хода на битката и разположението на войските. Ясен е резултатът – след като били изненадани, християнските сили били унищожени, а кралят и деспотът – убити. Според Георги Острогорски си отиват двете най-силни личности на Балканите.

Битката при Черномен поставя началото на края за Балканския полуостров – според професор Иван Божилов „началото на тотална война на Исляма срещу Християнството“. На балканските държави им остават няколко десетилетия, преди османците да ги прегазят. Отгласът от поражението бил наистина потресаващ. Той е описан от светогорския монах Исая Серски. Според него нямало никакви светски и духовни водачи, които да поемат по-нататъшната борба против завоевателите, да застанат начело на съпротивата срещу турското нашествие. Животът бил толкова непоносим, че живите завиждали на мъртвите.

Последиците след 1371 г. са за всички, включително и за самите османци. Настъпил вторият период от еволюцията на държавността им. Той започнал с Черноменското сражение и щял да приключи с битката при Косово поле – 15 юни 1389 г. Скоро или още в същата година отнетата от „зеления граф“ Амедей VI Савойски крепост Галиполи била върната на османците от Византия. Балканските и малоазийските им владения отново били свързани. Това дало възможност за прехвърляне на свежи попълнения към мюсюлманската армия от Мала Азия. През този период били реализирани още завоевания, но най-големият успех било установяването на васални отношения с Византия, Търново, Добруджанското княжество, раздробените владения в Македония, Северна Гърция, Албания, като в края на 80-те години и с Видин. Били задължени

да плащат васален данък (харадж). Той бил непосилен за християнските владетели и те облагали своите поданици с извънредни данъци. Това създадо напрежение и ги отслабило още повече – този път отвътре. Но ангажиментите им не свършвали дотук. В случай на война трябвало да участват със свои отряди на страната на османците. Благодарение на тях мюсюлманите усвоили новостите във военното дело и развили още така или иначе големите си военни възможности.

Сблъсъкът в Тракия се оказва решаващ и за Търновска България. Страната на Иван Шишман се изправила лице в лице с османците. До този момент турци били използвани преди години от Иван Александър като наемници. Но това било друго. Българите били изтласкани на север от Балкана. Земите, за които два века спорели с Византия на кого са, като и двете страни изхабили ценни военни и финансови сили, за да ги запазят, вече били в турски ръце. Непосредствено след Черномен търновският цар станал първият балкански владетел, който сключил споразумение с османския емир – по това време Мурад, по силата на което българският цар станал васал на турския. За да спаси останалата и без това разпокъсана България, по-малкият син на Иван Александър не пожалил и сестра си – Кера Тамара. Тя била изпратена в харема на неговия сюзерен. Нейната саможертва осигурила и на „трите Бългarii” малко повече от десетилетие мир, макар той да бил плах и над тях все още да стояла заплахата. За съжаление тези години не били използвани за подготовка на удар срещу завоевателя. Но имало и нещо положително. Благодарение на Търновската книжовна школа, на Патриарх Евтимий и на учениците му българската средновековна култура се развивала. Създадена била литература, която станала емблема за целия православен славянски свят.

Византия не била сред директните потърпевши от битката при Черномен. Първоначално дори спечелила от нея. Управителят на Солун и областта, византийският деспот Мануил Палеолог, завладял по-голямата част от Серското княжество, наред с главния град. Това било последното териториално разширение за византийците. Въпреки тежкото поражение за християните в Тракия, балканските власти отново заложили на личните си интереси, мислейки си, че мюсюлманското завоевание ще ги подмине. Скоро след Иван Шишман и византийският василевс Йоан V се признал за турски

васал. През 1373 г. ромейският владетел участвал в поход на Мурад I в Мала Азия. Техните синове – Андроник IV и Сауджи (Савджи) решили съвместно да въстанат срещу бащите си. Действието им не било успешно – Мурад I ослепил сина си, като поискал това да стори и византийският му васал спрямо сина си и внука си Йоан VII. Империята губи суверенитета си. За нея следващите години са време на изпитание. Цари борба за власт, а в териториалните ѝ води се води последната война между Венеция и Генуа, известна като „Киоджа“ (1376-1381 г.). За пореден път Византия е обречена заради личните амбиции на хора от една и съща династия да станат императори.

Най-големият удар понасят малките княжества в Македония. Временно обединени от Вълкашин и Углеша, след смъртта им те отново се раздробяват. Наследник на братя Мърнявчевичи е Вълкашиновият син Марко – известният герой от балканския фолклор Крали Марко. За кратко след 1371 г. властта му била призната. Съвсем скоро обаче той загубил княжеството на чичо си Углеша. В Източна Македония синовете на деспот Деян – Йоан Драгаш и Константин Драгаш, формирали свое княжество. Княз Лазар и жупан Никола Алтоманович благодарение на османците се отървали от Вълкашин. Те завладели северните му земи. Балшичи и Бранковичи също взели „своето“. Дори Вълкашиновото семейство не останало единно. От цяла Македония под властта на крал Марко били само Прилеп и прилежащите му територии. В поречието на река Матка се отделил брат му Андриаш, а в Дебърско майка му кралица Елена. За съжаление единствените сръбски власти, които рано осъзнали османската заплаха, били синовете на Мърнява, но те вече били мъртви. Техните бивши земи щели да бъдат едни от първите, завладени от наследниците на Осман.

Черноменската битка оставя трайна следа както сред своите съвременници, така и сред всички учени, посветили трудове на балканската история от XIV век. Тя е едновременно израз на стремежа на двама власти да спрат османското нашествие, но и белег за балканския синдром, който до ден днешен продължава да противопоставя държавите на Балканите, въпреки че те винаги са имали поне по една обща цел. За съжаление второто надделява и нанася на християните непоправими щети – толкова тежки, че те не могат да се отърсят от тях дори и в XXI век.

Използвана литература:

1. Дуйчев, Ив. Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България. София, Наука и изкуство, 1972, <http://macedonia.kroraina.com/idbs/index.htm>(11.04.2020)
2. Матанов, Хр. Югозападните български земи през XIV век. София, Наука и изкуство, 1986
3. Острогорски, Г. История на византийската държава. София, Прозорек, 1996
4. Божилов, Ив., В. Гюзелев. История на Средновековна България. VII-XIV век. София, Анупис, 1998.
5. Матанов, Хр. Средновековните Балкани. София, Парадигма, 2002.
6. Тъпкова-Заимова, В., Д. Димитров, Пл. Павлов. Византия и византийският свят. София, Просвета, 2011.

Поклонение пред пантеона на загиналите в Маджарово